

WOLFRAM RUNKEL

Az Állambiztonsági Archívum – ma

DOSSZIÉ

Németóra. Iskolai dolgozat. Hallgatás. Papírzörgés, köhécselés, krákogás, sóhajtozás. 22 asztal és szék. 17 foglalt. Nők és férfiak aktákat, fogalmazványokat és összefűzött lapokat tanulmányoznak.

Történelmi leckét kapnak saját ügyükben, részleteket olvasnak a saját életrajzuktól. Banális dolgokat, titkosakat, szörnyűségeket. Mint egy tanítónő, úgy ül előttük egy felügyelő, és szigorúan a szolgálati utasítás szerint őrködik „a szövetségi hatóság olvasótermének rendje felett, amelyekben a néhai Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Szolgálatának (Staatssicherheitsdienst, röv.: Stasi) dokumentációját őrzik”. Tilos például a hivatalos akták valamelyik lapját zsebre tenni, vagy felbontani azokat a borítékokat, amelyek iratkapocscsal vannak összefűzve.

Egy német hatóságnál vagyunk látogatóban, amely a német antidemokratikus köztársasági múlt legyőzésére törekszik. Helyiségeiben a polgárok azokkal a mocskos jegyzőkönyvekkel kínozzák magukat, amelyekkel az Állambiztonsági Szolgálat tette bizonytalaná honfitársai életét. Ez a csapat másfélszer akkora volt, mint a Nemzeti Néphadsereg.

Most, hogy egy kissé lecsillapult az izgalom ezzel a szolgálattal és a prominens személyekre vonatkozó látványos leleplezésekkel kapcsolatban, azt szeretnénk megtudni, hogy telik el egy mindennapja – napi nyolc órája, hétfőtől péntekig – ennek a világon egyedülálló szervezetnek. A számok: 3100 alkalmazott, ezeknek 95 százaléka a volt NDK-ból, 3 irodaépületből Berlinben, 14 kirendeltség az NDK volt járási székhelyein. 180 kilométer állvány tele iratokkal. Több mint 35 millió nyilvántartólap, több százezer képi és hangdokumentum. Eddig majd kétfélmillió levelet válaszoltak meg, amelyek személyi nyilvántartásokra vonatkoztak, több mint egymillióan kérték, hogy az aktákba betekinthesse, ezek közül 700 ezret intéztek el. A hivatal lassú leépítését – a mintegy hatvanfőnyi kutatócsoport kivételével – 1997-re tervezik.

Mialatt a hivatásos történészek Klaus-Dietmar Henke irányításával értékelik ki „az egyszerű aktakinccset”, és publikálják az eredményeket, naponta mintegy ötven-száz polgár jön arra az osztályra, ahol az aktákba betekinhetnek, hogy megtudják, milyennek

Az Állambiztonsági Szolgálat egykori berlini központja

látta őket államuk, a nagy fivér, és az állambiztonsági hivatalnokok, akik a bizalom ködsüvege alatt figyelték felebarátaikat.

Az akták olvasása által – így az intézeti tisztviselő – „a sértettek újból birtokba veszik az életrajzukat, és hirtelen megértik, miért ment kárba annyi fáradozásuk, amellyel a karrierjüket építhették volna”. Az első sértettek már reggel nyolckor itt vannak. Az egyik azt mondja, „a csüggedtség érzésével” lép be a papíroroslán barlangjába, az Állambiztonsági Szolgálat azelőtt zárt erődjébe: a szürke falak több lezárt utcát vettek körül. 38 irodaház 15 ezer állambiztonsági tisztviselő számára. Ma különböző szervizosztályok labirintusa: a szövetségi vasutak igazgatósága, takarékpénztár, szociális hivatal, orvosi rendelő, szauna és masszázs szalon, kocsmá. Az első ház, azelőtt az Állambiztonsági

Stasi-iroda, ma múzeum

Minisztérium székhelye, ma múzeum. Azok az emeletek, ahol Erich Mielke uralkodott, valamiféle horror-kabinet az eredeti berendezésével. A 7., 8. és 9. számú házakat is a volt Állambiztonsági Szolgálattal foglalkozó intézmény vette át. A 7. számú házban azelőtt a „művészet, kultúra, egyház” megfigyelésével megbízott hatóság hivatala – ma az aktákba való betekintést adminisztráló osztály dolgozik. Három olvasóterem, 139 irodahelyiség, amelyekben a szakosztály hetven tisztviselője készíti elő az érintettek számára az igazság napját. Minthogy napjában mintegy ezer kérelem fut be, rendszerint több mint három évig tart, amíg egy ügyintéző a kívánt iratot akár csak elő is veszi.

Hella Trümpelmann asszony, egy volt könyvtárosnő, havonta tizenkét-tizenöt aktát intéz el, a vastagságtól függően. Először szóról szóra elolvassa, akár a több száz oldalt is, „hogya a felhasználó részére előkészítse a művet”. Ehhez tartozik mindenekelőtt az anonimizálás. Eltávolítja vagy befeketíti azokat az információkat, amelyek a kérelmezőn kívül másokra is vonatkoznak. Ezzel az intézkedéssel akarja a hatóság megakadályozni, hogy a kérelmező mellesleg más személyek bizalmas ügyeiről, például egy házastársi félrelépésről tudomást szerezzen. A szakszerű befeketés nem sablonos művelet. Mialatt „az aggályosok mindent kihúznak, ami valamilyen más személyre vonatkozik”, Trümpelmann asszony nem törli azokat az információkat, amelyek szükségesek az előzmények megértéséhez, vagy azt elősegítik. „A törvény itt bizonyos teret ad a mérlegelésre, és ez gyakran fejtörést okoz.”

Néha nemcsak egyes sorokat és neveket feketítenek be, hanem egész oldalakat borítékba dugnak, amelyeket gemkapoccsal zárnak le, és ezeket az akta elolvasójának nem szabad felnyitnia. Az érintettek gyakran felháborodnak ezen a korlátozáson. „De hiszen ez az én aktám” – hangzik fel váratlanul az olvasóterem csendjében.

Az „anonimizálásnak” az a következménye, hogy a szakmai előkészítő gyakran többet tud az érintett személyről, mint ő maga. Ez az államuralmi informáltság vajon nem emlékezteti-e Trümpelmann-nét a Stasi hatalmi szerepére? „Nem így látom a dolgot” – mondja az 52 éves asszony, aki természetesen szenved az állandó túlterheléstől. Nem ő az egyedüli. Aki „az iratok olvasása közben éveken át nap mint nap átéli az államilag elrendelt galádságot, előbb-utóbb teljesen kikészül” – mondja Henke. Olvasás közben Trümpelmann asszony néha úgy azonosítja magát az iratoknak az ő számára még ismeretlen szereplőjével, mint valami regényhőssel: azt reméli például, hogy az áldozat nem sétál be a Stasi-tiszt csapdjába – rendszerint hiába reméli. De vannak happy enddel végződő akták is, olyan emberek,

Lehallgatás

akik egy egyszerű „nem”-mel elutasították a Stasi embereinek beszerzési kísérleteit. Henke: „Ez itt egyúttal a polgári erények nemzeti archívuma is. A mindennapi rossz mellett ott van a mindennapi jó is. A késő fázisban négy beszerzési kísérlet közül három csődöt mondott.” A beszerzők az ellenállókról rendszerint azonnal leszálltak. Henke megállapította, hogy az egyszerű emberek között többen voltak a nemet mondók, mint az intellektüelek között. Miután Trümpelmann asszony végigtanulmányozott egy aktát, és telefonon behívta annak áldozatát, reggel a váróteremben már gyakran ki tudja őt választani a várakozók közül. „A Stasi-leírások néha nagyon pontosak” – mondja.

Azok a férfiak és nők, akik három vagy négy évvel ezelőtt az iratokba való betekintést kérték, az akták kézhez vétele előtti utolsó pillanatokban olyan izgatottak, mint valami ítélethirdetésnél. Mi vár rám? Ki figyelt és árult el engem? Vajon a legjobb barátom volt az ellenségem? Mit tudok meg önmagamról? Micsoda kínos dolgok, micsoda intimitások vannak itt megörökítve? Az asszony az aktával úgy jelenik meg, mint valami jósnő, a meggyalázott múlt letéteményese. Kezet fog a jelölttel, meleg szavakkal csillapítja izgatottságát, az aktával együtt átmennek a csendes olvasóterembe, és az asszony átadja a kérelmezőt a sorsának.

Néhány órával később a patronálók ismét fogadják azokat, akik megismerkedtek a múltjukkal. Legtöbbjük kissé zavartan vagy kábultan megy ki a friss levegőre. Mások valósággal sokkos állapotban vannak. A hetvenéves Georg Triebler, a Humboldt Egyetem tanára reszket: „Amikor 1960-ban elutaztam egy napra, ezek átkutatták a lakásomat. Mindent végigszaglászta. A leveleimet, mindent. A legszemélyesebb dolgaimat.

És én semmit sem vettem észre. Semmit sem sejtettem. Azzal gyanúsítottak – ártatlanul –, hogy CIA-ügynök vagyok. Nem tudom, miért.” De az bosszantja a legjobban, hogy a szomszédai „fösvénynek” nevezték. Az aktákban gyakran mindenféle ostoba pletyka marad fenn az örökkévalóság számára. A megrendült kliensek utókezelését Trümpelmann asszony már mint szociális és terápiás gondozónő, vigaszt osztó lelkipásztor és történész látja el.

Egyesek azon csodálkoznak, hogy az aktákban olvasható feljegyzések milyen ártalmatlanoknak tüntetik fel őket: „Ez minden?” Mások felháborodnak, hogy az iratcsomag túlságosan vékony, hogy a számos hőstettüket nem regisztrálták. Az egyik így panaszkodott: „Ha Biermannról ötven akta van, rólam legalább ötnek kellene lennie.” Különösen elkeseredetten reagálnak azok a kérelmezők, akiknél egyáltalán nincs semmi jelentés. „Ez nem lehet. Hiszen harcoltam ellenük.” Az akták nemessé avatják azokat, akikről szólnak. Egyesek még azt is el tudják képzelni, hogy a jelenlegi irattárosok a régi stílusban visszatartják az aktákat a saját céljaikra. Más betekintők úgy fel vannak háborodva az élettrajzi adatokon, hogy a papírok azonnali megsemmisítését követelik. Már azt is rendkívül kínosnak találják, hogy Trümpelmann asszony „ezt mind elolvasta”. De az áldozatok csak 1997-től kérhetik a rájuk vonatkozó iratok megsemmisítését.

Azon a napon, amikor ott jártunk, a legtöbb aktatoló készségesen beszélt önmagáról, az aktáiról, az aktákon kívüli életéről. Ilyen volt a hamburgi lelkész, aki két napig emésztette magát amiatt, ahogyan a Hatóság felfogta régebbi utazásait az NDK-ban. Egy magyar nő, aki az NDK-ban telepedett le, dicséri az itt leírt eljárást, és sajnálja, hogy „Magyarországon nem létezik ilyesmi. Pedig a magyar titkosszolgálat sokkal rosszabb volt, mint a Stasi.” Itt áll előttünk Jens Klann, egy izgatottan dohányzó fiatalember, hajdani pankowi punk, akit az aktában mint „negatív-dekadens” jelenséget említenek meg, és aki most meg akarja tudni, hogy az akkori csoportból ki árulta be őt a Stasinak. Ezért megbízta patronálóját, állapítsa meg, ki rejtőzik a fedőnév mögött. Az irattáros hamarosan közli vele a feljelentő valódi nevét. Jens Klann vajon fel fogja-e keresni az árulót? „Dehogy is, ezen már túl vagyok. Hiszen semmi súlyos károm nem származott belőle”, mondja a 27 éves férfi. Meglepő módon a feljelentő nevének tudomásul vétele után sokan lemondanak arról, hogy szembesüljenek vele. Nem került sor azokra a bosszúállásokra, amelyekről a hatóságok kezdetben félték. A Hivatal statisztikája szerint a legtöbb áldozat számára „az aktákba való betekintéssel lezárult a megfigye-

© foto: Daniel Stier

Rendszerezett dokumentumok, széttépett iratok

léssel kapcsolatos konfliktus”. Vagy így: „Most már tudom, ki spicelkedett utánam, de tudom azt is, hogy ki tartott ki mellettem.” Az irattárosok szerint „az aktákat elolvasóknak 95 százaléka úgy vélekedik, helyes, hogy az iratokat megmutatták nekik”. 80 százalékuk hozzáteszi: „A helyzet ezután már kevésbé nyomasztó.”

Amikor a *Tagesspiegel* című folyóirat nemrég interjút közölt Hella Trümpelmann-nal, este kövel beverték a pankowi lakásának egyik ablakát. Ő az Intézet azon kevés munkatársa közé tartozik, akik elég bátrak ahhoz, hogy a saját nevükkel tájékoztassák a sajtót. „Ha már egész nap fedőnevekkel dolgozom, legalább én magam a valódi nevemen akarok szerepelni.”

Az új hatóság hiánytalanul átvette a helyszínt. Ugyanaz a bunker. Ugyanazok a házak, ugyanaz a labirintus végtelen folyosókkal, sápadt fényvel. Megemelt padlók, titokzatos sarkok, sötét zugok-odúk, ajtók. A levegő dohos. Hol lehet itt kezét mosni? Erős őrizet alatt haladunk az áporodott levegőben. A biztonság legmagasabb foka. Senki sem mászkálhat itt egyedül, még a sajtóreferens sem. Ezekről a kilométer hosszúságú

állványsorokról örök időkre eltüntethetne valaki egy aktát úgy, hogy kiveszi a helyéről, és két sorral lejjebb becsúsztatja a többi közé. Ott sohasem találják meg többé. És ezért a levéltárosok nem is szeretnek kiadni egy aktát, még betekintésre sem, mert attól félnek, eltűnik belőle egy cédula, vagy megsérül valamelyik irat. Természetesen mindkettő megtörténik.

A forró áru pontosan ugyanazokban a helyiségekben, szekrényekben és vas emelő-tolóállványokon sorakozik, ugyanazokkal a jelölésekkel, mint Mielke idejében. Az F 16 jelzésű központi kartotéktárban hatmillió nyilvántartólapra hatmillió polgár neve van archiválva az iktatószámmal együtt. Az F 22-ben, az „előkartotéktárban” a tulajdonképpeni aktát csak az F 16-os iktatási számon lehet megtalálni. Minthogy a két részleg szigorúan el volt különítve, az F 16-ban dolgozó Stasi-munkatársak a szóban lévő személyeknek csak a nevét és a számát tudták kiszáglászni. Az F 22-ben dolgozók hajmeresztő dolgokat olvashattak az aktákban, de nem tudták, kiről van szó. A neveknek és eseményeknek ez az elválasztása a jelenlegi archívum háromszáz munkatársára vonatkozólag is érvényben van.

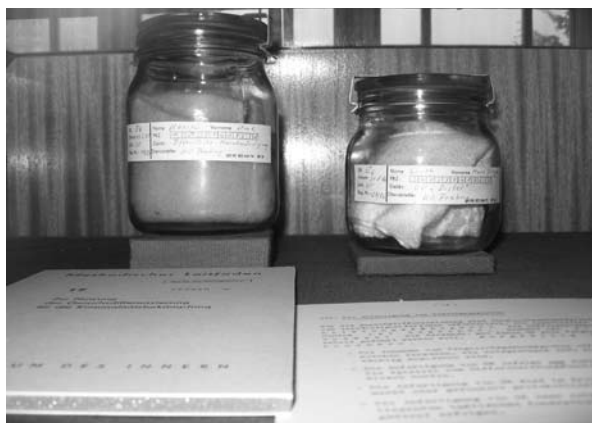
Jochen Hecht, az archívum igazgatóhelyettese szerint az új vezetőség átvette a Stasi-szisztémát. A különbség a következő: az akta titkos fegyver volt az érdekelt ellen, ma gyógyszerként alkalmazzák. Akkor eltitkolták előtte az irat létezését, ma a rendelkezésére bocsátják. Henke a módszerek hasonlóságát „magasabb logikaként” értékeli. Gauck, az irattár igazgatója, akinek lelkében az intézményének létjogosultságával kapcsolatos viták némi frusztrációt hagytak hátra, így gondolkodik: „Amíg némely diktatúrák bürokratikusán működnek, a diktatúrák feldolgozását is bürokratikusán kell szabályozni.”

A két rendszer kettős könyvelése mindenestre kísértetiesen hiteles benyomást kelt. Az irattárosok feladatai közé természetesen nemcsak az akták megőrzése tartozik, hanem annak a konspiratív anyagnak a feldolgozása is, amit a Stasi emberei az utolsó napok pánikjában szétvágtak, összeszaggattak, vagy valami más módon használhatatlanná tettek. Ezerszám szállítottak papírlapokat – a szokásos hulladék közé keverve – a szeméttelpekre. Az egyik hivatalban a Normannenstrassén néhány nő azzal foglalkozik, hogy futball-labda nagyságú hangszalag-gombolyagokat fejt szét: a lehallgatott telefonbeszélgetéseket akarják újra meghallgathatóvá tenni. Más helyiségekben könyvkötészet dolgozik: sérült akták lapjait restaurálják finom japán papírral. Az úgynevezett rézkazánban, egy rézlemezekkel borított pinchelyiségben, ahol a Stasi egy elektromos adatfeldolgozót akart berendezni, sok-sok kilométer

Sérült akták restaurálása

felszabdalt akta várja sorsát: polgárjogi aktivisták mentették meg ezt az anyagot, és papírzsákokba gyömöszölték. Az irattárnak egyelőre nincs elég alkalmazottja ahhoz, hogy ezt a puzzle-t újból összeragasztassa. Talán éppen azoknak a polgártársaknak a papírjai hevernek el itt, akik az aktáik hiánya miatt panaszkodtak. A rézkatlanban tárolódnak azok a befőttesüvegek is, amelyek az osztályellenség szagmintáját tartalmazzák: olyan törlőrongyok ezek, amelyeket a gyanús személyeknek átmenetileg az altestükön, „az intenzív szagú testrészeiken” kellett hordaniuk, hogy az individuális szagot szükség esetén a rendőröknek meg lehessen mutatni. Szimatolás a szó ősi értelmében. Egy ilyen módszerrel megsértett ember méltóságát még az sem állítja helyre, hogy a befőttesüveget kiszolgáltatták neki.

Személyek szagmintáit tartalmazó befőttesüvegek

Az olvasóteremben még mindig jeges csönd honol. Hirtelen megrázkódik egy nő, mindkét kezét a szájára szorítja, hogy elfojtsa érzelmi megnyilvánulásait. Sír? Nem. Nevet és nevet és nevet. Egy örökkévalóságig. A többiek tovább olvasnak.

*Rayman Katalin fordítása
Európai Utas, 26. sz. 1997/1.*